

ЧЕЛКАШ.

Оповіданє М. Горького.

Голубе полудневе небо потемніло і помутніло від курави, збитої в пристани; гаряче сонце глядить у зеленкувате море тьмяно, неначе крізь тонкий сірий серпанок. Воно не може відбити ся в воді, розтинаній ударами весел та пароплавних шруб і острими сподами турецьких фелюг*) та иньших вітрильних байдаків, що роздирають у всіх напрямх тісну пристань, в якій свобідні морські філі заковані в іраніт, придавлені величезними тягарами, що сувають ся по їх хребтах, бють у краї човнів, у береги, розбивають ся і ремствують запінені від ударів, занечашчені усяким хламієм.

Дзвенькіт якірних ланцюгів, гуркіт злучників вагонів, що підвозять товари на кораблі, металічний бренькіт залізних блях, що падають звідкись на брук, глуховатий стукіт дерева, дренькіт тягарових возів, свист пароплавів, раз пронизливо острій, то знов глухо ревучий, верески носильників, матрозів і митових вояків — усі ті звуки зливають ся в оглушливу симфонію робучого дня і неспокойно колишучись, стоять у небі над пристаню, немов боять ся підплисти висше і щезнути в ньому. А до них піднімають ся з землі все нові і нові філі, то глуховаті, гуркітливі, що потрясають понуро все в округ, то різкі, грімкі, що проривають запидене, гаряче повітре.

---

*) кораблів.

Іраніт, залізо, дерево, брук пристані, байдаки і люди — все віддихає сильними звуками скажено-пристрастного гимна Меркурієви. Та голоси людий ледви чутні в ньому, слабі і сьмішні. І самі люди, що були первістно причиною того шуму, сьмішні і жалісні: їх фігурки, запорошені, обірвані, вюякі, скорчені під тягаром товарів, що лежать на їх спинах, бігають метушливо то сюди, то туди в хмарах пороху, в морі спекоти і гамору. А які вони нікчемні, малі в порівнаню з залізними кольосами, що їх оточують, із кунами товарів, гуркітливими ваґонами і всім, що самі утворили! Власний твір уярмив і опанував їх.

Тяжкі гіганти-пароплави то свистали, то шипіли, то зітхали глибоко при повній парі, а при кождім породженім ними звуці чутно було насьмішливу ноту іронічної погорди до сїрих, запорошених фігурок людий, що сували ся по їх налубах і наповнювали їх глибокі черева продуктами своєї рабської праці. Сьмішні аж до сліз були довгі мотузи носильників, що переносили на своїх плечах тисячі пудів хліба до залізних животів корабельних лише тому, аби заробити кілька фунтів того-ж хліба для свого жолудка. Обідрані, спочені, отупілі з умученя, галасу і спеки люди та могутні, вилискуючі на сонці, огрядні і спокійні машини, сотворені тими людьми — машини, що кінець кінцем усе таки вправляли ся в рух не парою, але мускулами і кровю своїх творців... в отсїм зіставленю була ціла поема жорстокої і холодної іронії.

Галас оглушував, курява, дразнячи ніздрі, осліплювала очі, спека пражила тіло і знесилювала його, а все в округ здавало ся напружене, наспіле, зневірене, готове вибухнути якоюсь величавою катастрофою, по якій в осьвіженому повітрю буде віддихати ся свобідно і легко, на землі запанує тиша, а запылений, оглушуючий, дразливий галас, що доводить до тужливої лютости, щезне, і в гóроді, на морі, в небі стане тихо, ясно, розкішно... Та то лише здавало ся. Здавало ся тому, що чоловік не перестав іще надїяти ся на ліпше, а бажане — чути себе свобідним, не завмерло в ньому...

Залунало дванацять рівномірних і дзвінких ударів у дзвін. Коли завмер останній мідяний звук, дика музика

праці стала майже до половини тихшою. По мінуті перемінила ся вона в глухе, недовільне воркотанє. Тепер стали чутнійші голоси людей та плюскіт моря. Настала пора обіду.

I.

Коли носильники покинули роботу і розсипали ся по цілій пристані в галасливих громадках, та накупивши собі в перекупок усякої їди, стали обідати, появив ся нараз серед них на бруку, в затінених кутках, Грицько Челкаш, старий, вправний вовк, дуже добре знаний робітникам із пристані як невилічимий пянюга та зручний, сьмілий злодій. Він був босий, у старих, витертих штанах, без шапки, в брудній перкалевій сорочці з розірваним ковнірем, що відкривав його рухливі, сухі і незграбні кости, покриті рудоватою шкірою. По збуреному, чорному, але припорошеному сивиною волосю і приплесканому, острому, хижому лицю було видно, що він лише що встав. У одному рудовому його усі стреміла соломка, друга соломка запутала ся в щітину лівої голеної щоки, а за ухо заткнув він собі маленьку, лише що зірвану галузку липи. Довгий, костистий, трошки пригорблений, ступав звільна по каміню і рушаючи своїм горбатим, хижим носом, кидав круг себе острі погляди, поблискував холодними сірими очима і вишукував когось із серед носильників. Його бурі, густі і довгі вуса порушували ся, як у kota, лише що знак, а заложені за спину руки терли ся одна до другої, перекручуючи нервово довгі, криві і цїпкі пальці. Навіть тут, посеред соток таких, як і він, обірваних і грубих босяцьких фігур, звертав він відразу на себе увагу своєю схожістю до степового яструба, своєю худорлявістю та тим виміреним ходом, плавним і спокійним на вид, але зворушенням і зірким, як лет тої хижої птиці, яку він нагадував.

Коли він зрівнав ся з одною громадкою босяків - носильників, що розложили ся в тінь під купою кошів із вуглем, підніс ся йому на стрічу підсадковатий, невеличкий чоловік, з дурноватим, червоно - плямистим лицем

і подрапаною шиєю, очевидно недавно сильно побитий. Він устав і пішов обік Челкаша, говорячи цівголосом:

— Корабельники похопились Шукають. Чуєш, Грицьку?

— Ну? — спитав Челкаш, спокійно зміривши його очима.

— Чого — ну? Шукають, кажу. Більше нічого.

— Щож, просили мене, аби поміг відшукувати?

І Челкаш з острою усмішкою глянув туди, де стояв магазин Добровільної фльоти.

— Іди до чорта!

Товариш вернув назад.

— Ей, зачекай! Тебе хто так прикрасив? От попували фаціяту... Михайла не видав ти тут?

— Давно не видав! — крикнув той вертаючи до товаришів.

Челкаш пішов далше. Його стрічали всюди, як добре знайомого чоловіка. Та він, завсїгди веселий і ущипливий, був сьогодні очевидно не в гуморі і відповідав на запити коротко і різко.

Десь зпоза пачки товару висунув ся митовий сторож, темно-зелений, обпорошений, випростований по військовому. Він заступив дорогу Челкашови, ставши перед ним у визиваючій позі і схопивши лівою рукою ручку шаблі, правою старав ся зловити Челкаша за ковнїр.

— Стій! Куди йдеш?

Челкаш подав ся крок назад, підніс очі на сторожа і сухо засьміяв ся.

Червонаве, добродушно-хитре лице гайдука старало ся показати грізну міну; воно надулось для того, стало кругле, червоне, рушало бровами, випулювало очі — словом, було незвичайно сьмішне.

— Сказано тобі — не сьмій ходити до пристані, бо ребра поломлю! А ти знов? — кричав грізно сторож.

— Здоров, Семеничу! Ми з тобою давно не видали ся, — спокійно поздоровкав ся Челкаш і протяг до нього руку.

— Хоч би цілий вік тебе не видав! Іди, йди!...

Та все таки стиснув протягнену руку.

— От що скажи, — говорив даліше Челкаш, не випускаючи із своїх цїпких пальців руки Семенича, потрясаючи нею по приятельськи, фаміліярно. — Ти не бачив Михайла?

— Якого Михайла? Нїякого Михайла не знаю! Забирай ся, бра', геть, бо ще маґазинєр увидить, він теє...

— Рудого, що я з ним минулого разу робив на „Костромі“, — упирав ся при своєму Челкаш.

— Що з ним крадеш разом, от так скажи! У шпиталь його завезли, твого Михайла, ногу відсадила чавунна підойма. Забирай ся, бра', доки по доброму прошу, забирай ся, бо за карчило викину!...

— Ага, бачиш, а ти кажеш — не знаю Михайла... От і знаєш. Чого-ж ти такий сердитий, Семеничу?...

— Чуєш, Грицьку, ти мене не забалакуй, але забирай ся!...

Сторож почав сердити ся і оглядаючись на боки, старав ся вирвати свою руку з сильної руки Челкаша. Челкаш глядїв спокійно на нього ізпід своїх густих брів, усьміхав ся під вусом і не випускаючи руки, говорив даліше:

— Ти не гони мене. Я наговорю ся досить із тобою і сам піду. Ну, говори, як проживаєш?... жінка, діточки — здорові? — І поблискуючи злобно очима вискалив зуби усьміхаючись іронїчно та додав: — Збираю ся до тебе в гості, та все нема часу — то, от і все...

— Ну... ну... дай-но спокій!... Та не шуткуй, дїдьку костистий! Я, бра', в самій річи... Хиба ти вже збираєш ся розбивати по домах, по вулицях?

— Чого? На шій і твій вік вистане й того добра, що тут... Йй Богу, вистане, Семеничу! Ти, чую, знов дві паки мануфактури підчистив? Уважай, Семеничу, обережнїйше, не попадись як небудь!...

Семенич, стрівожений нахабністю Челкаша, затряс ся увесь і прискаючи слпною, хотїв щось сказати. Челкаш випустив його руку і віддалив ся спокійно довгими кроками до воріт пристані. Сторож, батькуючи несамовито, подав ся за ним.

Челкаш повеселів; він посвистував тихо крізь зуби і позакладавши руки в кишені штанів, ступав вільним кроком свobodного чоловіка, кидаючи на право і на ліво угридливі насмішки та жарти. Йому відплачували тим самим.

— Видиш, Грпцьку, як начальство тебе остерігає! — крикнув хтось із купи носильників, що вже пообідали і вилежували ся по землі відпочиваючи.

— Я — босий, тому Семенич слідить, аби мені ногу на що не наткнути, — відповів Челкаш.

Підійшли до воріт. Два вояки обмацали Челкаша і виштуркнули легко на вулицю.

— Не пускайте його! — крикнув Семенич, що лишив ся в середині пристані.

Челкаш перейшов через дорогу і сів на стовпку проти дверей шинку. Із брам пристані виїздила з грюкотом безконечна низка навантажених возів. Їм на стрічу котили ся порожні вози з візниками, що все на них підскакували. Пристань виригувала виючи громи, їдку куряву і цотрясала землею.

Челкаш, привикши до того скаженого гармідеру, підбаторений сценою з Семеничем, був у дуже доброму настрою. Йому вже наперед усміхав ся порядний заробочок, що вимагав не багато праці, але багато зручності. Він був певний, що її знайдець ся в нього досить і прижмурюючи очи думав про те, як погуляє завтра рано, коли все буде зроблене і в його кишені появлять ся банкнотки... Опісля прийшов йому на гадку товариш Михайло, що був би дуже придав ся йому сьогодні в ночі, коли-б не був зломив ноги. Хто знає, як йому поведеть ся без Михайла і як упораєть ся з тим усім, — думав Челкаш. Яка то буде ніч?... Він глянув на небо і в долину на вулицю.

На шість кроків від нього, при хіднику, на бруку, сидів молодий парубок, опертий спиною до стовпка; він був у синій пістрьовій сорочці, в таких самих штанах, у лпчаках і в подертім, рудавім кашкеті. Коло нього лежала невеличка торбинка і коса без кісяти, обвинена сіном і перевязана мотузочком. Парубок був широкоплечий, руся-

вий, з обгорілим лицем, із великими голубими очима, що гляділи на Челкаша довірливо і добродушно.

Челкаш вискалив зуби, висолопив язик і зробивши страшну міну, витріщив на нього свої баньки.

Парубок, не порозумівши з початку, здрігнув ся, але зараз же розсьміяв ся і крикнув серед сьміху: „Ей, сьміхун!“ І не встаючи майже з землі перекотив ся від свого стовпка до стовпка Челкаша, волочучи за собою по порозі торбинку та постукуючи ручкою коси до каменя.

— Що, бра', погуляв видно здорово!... — звернув ся він до Челкаша, сіпнувши його за шматку.

— Було щось, молокососику, було щось таке! — признав ся щиро Челкаш. Йому подобав ся відразу той здоровий, добродушний парубяга з діточими ясними очима. — З косовиці?

— Як-же-ж!... Косили верству — закосили гріш. Кепська справа! Нар-роду — гурма! Понасходило ся голодоморів... ціни зпали, хоч не берись. На Кубані платили по шість гривен. Чи не гаразди?... А перше, кажуть, платили три цілкові, чотири, п'ять!...

— Перше!... Перше то за самий погляд на Москаля платили там трійку.*) Літ з десять тому назад я з того й жив. Прийдеш, бувало, на станицю — я Москаль, мовиш. — Зараз тебе пообзирають, пообмацують, надивують ся — і дістанеш три рублі! І напоють, нагодують. Пий у них, кільки хочеш!

Парубок слухаючи Челкаша, розтворив із початку широко рот, показуючи на круглій фізіономії безмежний захват, але зрозумівши, що той обірванець бреше, плеснув губами і засьміяв ся. Челкаш заховував серйозну міну, скриваючи усьміх у своїх вусах.

— Ей, дядьку, ти говориш ніби правду, а я слухаю тай вірю... Ні, їй-Богу, перше там...

— Ну, а я про що? Таж і я говорю, що, мовляв, там перше...

— Іди ти!... — махнув рукою парубок. — Що ти, швець чи кравець?

*) три рублі.

— Я? — спитав Челкаш і подумавши додав: — Я рибак...

— Роба-ак! Ага! Щож, ловиш рибу?...

— Чого рибу? Тутешні рибакки ловлять не тільки рибу. Більше потопельників, старі якорі, затоплені кораблі — все. До того є такі вудочки...

— Бреши, бреши!... Певно ті рибакки, що співають про себе:

Ми закидуємо сіти
По сухеньких беріжках,
По повненьких комірках!...

— А ти видав таких? — запитав Челкаш, поглядаючи з усмішкою на нього і думаючи, що той славний парубок страшно дурний.

— Ні, де мені їх видати! Чував...

— Подобають ся?

— Вони? Як-же!... Нічого хлопці, вільні... свободні...

— А тобі що свобода?... Ти може любиш свободу?

— Та як-же? Сам собі господар, іди — куди хочеш, роби — що хочеш.. Чого-ж іще! Коли зможеш порядно держати себе, коли на шиї нема у тебе каменя — се перша річ — то гуляй, кільки хочеш, Бога тільки згадуй...

Челкаш сплюнув із погордою і перервав свої запити, відвернувшись від парубка.

— Тепер от моя справа... — додавав собі той дальше духу. — Як умер мені батько, господарство мале, мама стара, вся земля виссана, що маю робити? Треба жити. А як? Невідомо. Пристану зятем до доброго дому. Красно. Коби відділили доньку!... Але де — тесть, бісів син, не відділпть. А я буду робити на нього... довго... літа. От які то речі! А як би мені так заробити з півтора сотки рублів, я скоро став би на ноги і Антипови — на тобі дулю під ніс! Хочеш відділювати Марту? Ні? Не треба! Слава Богу, дівок у селі досить, вона не одна. І я був би, значить, цілком свободний, сам про себе... От так! — Парубок зітхнув. — А тепер нічого не зробиш, хйба за зятя приставай. Думав я, було, піду на Кубань, цупну дві сотки рублів — шабаш, добродію!... А воно от куди!... не вда-

до ся. Ну і треба йти в зяті! У найми... Із своїм хозяйством потому не впораю ся... в ніякому разі! Гай, гай!...

Парубкови сильно не хотіло ся йти в зяті. У нього посумніло навіть лице, обгорнуло ся тугою. Він засуятив ся тяжко на землі і вирвав Челкаша з задуми в яку той затопив ся в часі його балаканки.

Челкаш удав, що йому не хочеть ся вже розмовляти, але все таки запитав іще:

— А тепер же ти куди?

— Та як куди? Звісно, домів.

— Ну, бра', для мене воно незвісно... може ти в Ту-реччину зібрав ся?...

— В Ту-реч-чину! — протягнув парубок. — А то хто ходить туди з православних? Також сказав!...

— Який ти дурень! — зітхнув Челкаш і відвернув ся знов від свого розмівника, почувши цілковиту неохоту кинути йому хоч би одно слово. Той здоровий, сільський парубок будив у ньому щось...

Сумне, поволи назриваюче, докучливе чуте накопичилось десь там глибоко і не давало йому скупити ся і обдумати все те, що треба було зробити в ночі.

Знесмілений парубок буркотав щось півголосом, кидаючи від часу до часу на босяка скісні погляди. У нього надули ся лиця, відкопирсали ся губи, а звужені очі поморгували занадто часто і сьмішно. Він очевидно не надіяв ся, що його розмова з тим вусатим голодранцем скінчиться ся так швидко і образливо.

Обідранець не звертав більше на нього уваги. Він посвистував задумчиво, сидячи на стовпку і вибивав по ньому такти голою, брудною п'ятою. Парубкови хотіло ся поквітувати ся з ним.

— Ей ти, рибаче! Чи часто ти запиваєш ся? — почав він, але в тій же хвилі звернув до нього рибак блистро лице і спитав:

— Слухай, молокососе! Хочеш сьогодні в ночі робити зі мною, га? Говори скорше!

— Що робити? — спитав недовірливо парубок.

— Ну, що!... що скажу... Поїдемо рибу ловити. Будеш гребти...

— Так... Щож? Нічого. Робити можна. Лише коби не понасти в що з тобою. Ти страшно захмурений... ти темний...

Челкаш почув щось, немов його занекло в груді і з холодною злобою промовив півголосом:

— А ти не базікай, коли не розумієш. Як свисну тебе по головищу, то зараз тобі в ній прояснить ся...

Він скочив із стовика, потягнув лівою рукою свій вус, а праву затиснув у залізний, жилавий кулак і засьвітив очима.

Парубок налякав ся. Він оглянув ся швидко довкола і боязко кліпаючи підскочив теж із землі. Зміривши очима один одного, вони замовкли.

— Ну? — спитав остро Челкаш. Він київ і дрожав від зневаги нанесеної йому тим молодим телятком, яким він гордував за цілий час своєї розмови, а тепер зненавидів за те, що в нього такі чисті, голубі очі, здорове, обгоріле лице, короткі, сильні руки, за те, що воно має десь там село, а в ньому дім, за те, що його запрошує в зяті заможний мужик, за ціле його минуле і будуче життя, а особливо за те, що той дїтвак у порівнаню з ним, Челкашем, сьміє любити свободу, якій не знає цїни і яка йому непотрібна. Все неприємно дивити ся, коли чоловік, якого ти вважаєш гіршим і низшим від себе, любить або ненавидить те саме, що й ти, і таким чином стаєть ся подібним до тебе.

Парубок глядів на Челкаша і почував у ньому свого пана.

— Та я... — казав він, — не від того... Я рад. Я-ж шукаю роботи. Мені все одно в когобудь робити, чи в тебе, чи в иньшого. Я лише говорив до того, що ти неподібний на робітника... страшно вже теє... обдертий. Та я знаю, що то кождому може притрафити ся. Господи, або-ж я не видав п'яниць! Ге, кілька!... та ще й не таких, як ти.

— Ну, добре, добре. Отже годиш ся? — спитав уже ласкавійше Челкаш.

— Я? Гайда!... з повним вдоволенєм. Кажі цїну.

— В мене ціна по роботі. Яка буде робота, який полов, значить... Пяточку можеш дістати. Зрозумів?

Тепер справа дотикала грошей, а тут хлібороб хотів бути точний і вимагав такої самої точности від свого наємця. В парубку зрушила ся знов недовірливість і підзорливість.

— То, бра, ніяка записка для мене! Мені би спницю в руки...

Челкаш перервав:

— Не говори, почекай. Ходім до шинку!

І пішли вулицею разом обидва, Челкаш — із поважною міною господаря, підкручуючи вуси, парубок — із виразом повної готовости підпорядкувати ся йому, але все таки повний недовірливости і побоюваня.

— А як тебе звати? — спитав Челкаш.

— Гаврилом! — відповів парубок.

Коли ввійшли в брудний і закоптілий шинок, Челкаш підійшовши до шинквасу, замовив фаміліярним тоном фляшку горівки, борщ, печеню, чай, а виговоривши все, що хотів, сказав коротко шинкареви: „Усе на борг“, на що той мовчки кивнув головою. Тепер набрав Гаврило відразу більше поважаня до свого наємця, що хоч на вид босяк, користував ся такою повагою і довірем.

— От тепер ми перекусимо і побалакаємо на розум. Ти посидь тут хвилинку, а я заразійсько прийду.

Він вийшов. Гаврило оглянув ся довкола. Шинок був у пивниці; в ньому було вохко, темно; всюди розносив ся запах перегорілої горівки, тютюнового диму, смоли і ще чогось острого. Супроти Гаврила сидів за другим столом п'яний чоловік у матроській одіжж, з рудою бородою, увесь обмазаний вуглем і смолою. Він бурчав, загикуючись, пісню, зложену з якихось поперериваних і полломаних слів, то страшно шипливих, то горлових. Він очевидно не був Москаль. Зараз за ним сиділи дві Молдаванки, обірвані, чорноволосі, обгорілі і також видавлювали з себе якусь пісню п'яними голосами. Дальше у тьмі видніли ся ще якісь фігури, розкуйовджені кумедно, всі на-пів п'яні, крикливі, неспокійні...

Гавриловн стало моторошно тут самому. Він бажав, аби його господар вернув як найскорше. А тимчасом шинковий гамір зливав ся в одну ноту так, що здавало ся, неначе ричпть якась величезна звірюка. Вона видає сотню найріжнійших голосів із себе, рветь ся роздратована геть із тої камяної ями, але не знаходить виходу на волю... Гаврило чув, як у його тіло впивало ся щось одурливе, важке, від чого крутила ся йому голова і туманіли очи, що цікаво і з острахом бігали по шинку...

Прийшов Челкаш і вони стали їсти та пити побалакуючи. По третій чарці Гаврило оп'янів. Йому стало весело і хотіло ся сказати щось приємне своєму господареві, котрий — славний хлоп! — нічого не бачучи, так смачно вгостив його. Та слова, що цілими хвилями тисли ся йому до горла, чогось не сходили з язика, отяжілого нечайно. Челкаш глядів на нього і посьмішкуючись іронічно говорив:

— Налигав ся!... Е-ех, палуба!... від пяти чарок!... як то ти робити будеш?...

— Друже!... — лепетів Гаврило. — Не бій ся! Я тебе поважаю! от що!... Позволь, най поцілую тебе!... га?...

— Ну, ну!... На, проковтни ще!

Гаврило пив і дійшов вкінці до того, що в його очах стало все колисати ся рівними, як хвилі, рухами. Йому ставало неприємно, починало нудити. Його лице робило ся глупо-радісне. Бажаючи сказати щобудь, він сьмішно мамляв губами і белендів. Челкаш позирав пильно на нього, розгадував щось, крутив свої вуси і все підсьміхав ся, тепер уже похмуро і злобно.

А шинок ревів п'яним галасом. Рудий матроз спав, обпершись ліктями на стіл.

— Ну, йдемо! — сказав Челкаш встаючи.

Гаврило спробував підняти ся, але не потрафив і вилаявши себе погано, засьміяв ся ідіотичним сьміхом п'яного.

— Підкосило! — мовив Челкаш сїдаючи знов проти нього на стільці.

Гаврило все реготав ся, позираючи тупими очима на господаря. І той дивив ся на нього пильно, уважливо і задумливо. Він бачив перед собою чоловіка, котрого жите попало в його вовчі лаби. Він, Челкаш, почував себе

в силі повернути його сак або так. Він міг розломити його, як карту. і міг допомогти йому стати на сильній основі. Чуючи себе паном другого, він тішився і думав про те, що той парубок не вип'є ніколи такої чаші, яку доля призначила випити йому, Челкашу... Він завидував і спочував тому молодому життю, насміхався над ним і навіть огірчувався на думку, що воно може ще раз попасти в такі руки, як його... І всі почуття злилися в один кінець кінцем у Челкаша в одно — ніби вітцівське, господарське. Жалкував малого і потребував його. Вкінці взяв Гаврила по під пахи і поштуркуючи легенько з заду, випровадив на шинкове подвір'є, положив на землю в тіні стоса дров, а сам сів коло нього і закурив папіроску. Гаврило пововтузився трохи, побелендів тай заснув.

II.

— Ну, готовий? — спитав Челкаш півголосом Гаврила, що морочився коло весел.

— Зараз! Кочеті хитають ся, — можна з раз ударити веслом?

— Ні, ні! Жадного шелесту! Подави їх сильнішою руками, то вони увійдуть на своє місце.

Вони поралися оба тихцем коло човна, привязаного до керми одного з цілої флотилії вітрильних байдаків, наповнених дубовими клепками, та великих турецьких фелюг, в половині вже випорожнених, в половині закиданих іще пальмою, бразолією та грубими відземками кипариса.

Ніч була темна, по небі сунули товсті пласти мохнатих хмар, а море було спокійне, чорне і густе, як олій. Воно дихало вохким, солоним запахом і лагідно гучало, плюскаючись об краї кораблів, об береги, та лише що знак посувало човен Челкаша. В далекій віддалі від берега моря зарисовувалися темні кістяки кораблів, вистрілюючи в небо острою маштами з різнобарвними ліхтарнями на вершках. Море відбивало світло ліхтарень, засіявшись масою жовтих плямок. Вони тріпотіли дуже красно на його

оксамітній м'якій, матово-чорній і так рівно та сильно видутій груді. Море спало здоровим, сильним сном робітника що сильно за дня умучив ся.

— Ідемо! сказав Гаврило спускаючи весла на воду.

— Гарзд! — Сильним ударом кормила витрутив Челкаш човен у водяну течію між байдаками; він поплив блистро по ховзкій воді, що під ударами весел набирала голубоватого фосфоричного поліску. Довга борозна такого поліску, мигтячи злегка вила ся за кермою човна.

— Ну, що голова? болить? — лагідно спитав Челкаш.

— Страх!... гудить як чавун. Зараз змочу її водою.

— По що? Ти на от, помочи середину, може скорше відчухраєш ся, — і протяг до Гаврила фляшку.

— Щож? Господи благослови!...

Дало ся чути тихе бульканє.

— Ей ти! радий?.. буде! — стримав його Челкаш. Човен помчав ся знов тихцем, просмикуючись легенько між кораблями... Нараз вирвав ся він із їх юрби і море — безконечне, могутнє, блискуче розлягло ся перед ними, закінчуючись буцім у віддали, де із його вод піднімал ся в небо гори хмар — ліліово-сизих, із жовтими, пуховими рубцями по краях, зеленковатих, барви морської води і тих нудних оловяних хмар, що кпдають від себе такі сумні і важкі тіни, аж придавлюють і ум і душу. Вони повзли звільна, то зливаючись, то поминаючи одна одну, мішали свої краски і форми, проковтували самі себе і знов появляли ся в нових обрисах, величаві, понурі... І щось страшне показувадо ся в тім повільнім руху бездушних мас. Здавало ся, що там, на краю моря, їх безконечно багато, та що вони будуть завейгди так рівнодушно вповзати на небо, виткнувши собі сю злобну ціль, не дозволювати йому ніколи більше ясїти над сонним морем мільонами своїх золотих очей — різнобарвних зьвізд, що мов живі мрійно сяють, та розбуджують високі бажаня в людях, котрим дорогий їх сьвятий і чистий поліск.

— Гарне море? — спитав Челкаш.

— Нічого! Тільки боязко на ньому, — відповів Гаврило, вдаряючи рівно і сильно веслами по воді. Вода ледви чутно звенїла і хлюпотїла під ударом довгих весел,

плюскотіла і ясніла без перестанку теплим, голубим сьвітлом фосфору.

— Боязко! Який цимбал!... — воркнув іронічно Челкаш.

Він, злодій і цинік, любив море. Його горяча, нервова натура, жадна́ вражінь, не могла ніколи наситити ся оглядуванем тої темної, безкрайної, свободної, могутчої ширини. Для того було образливо йому чути таку відповідь на свій запит про красу того, що він любив. Сидячи на кермі, він різав своїм веслом воду і глядів спокійно вперед, бажаючи їхати довго і далеко по тій оксамітній ровени.

На морі розбуджувало ся завсїгди в ньому глибоке, тепле чуте, що опановувало цілу його душу і очищувало її по трохи від житевої погані. Він цїнив се і любив видіти себе лїпшим тут, серед води і повітря, де думки про жите і саме жите все тратять — перші — остроту, друге — цїну. По ночах уносить ся над морем легенький шепіт його сонного віддиху; той невловимий звук впливає в душу чоловіка спокій і умиряючи лагідно її злі пориви, зроджує в ній могутні мрії...

— А прилади наші де? Ге? — спитав нараз Гаврило, оглядаючи неспокійно човен.

Челкаш дрогнув.

— Прилади? Вони в мене при кермі.

— Які-ж то прилади? — відозвав ся знов Гаврило з підозрінем у голосі.

— Які?... підфатка і... Але Челкашеви стало соромно брехати перед парубчаком і укривати свої справдішні завадчі; крім того йому було жаль тих думок і почувань, які знищив парубок своїм запитом. Він розсердив ся. Його запік знаній йому острій огонь у груди та в горлі і він твердо та суворо відповів Гаврилови:

— Коли сидиш там, то сиди. В не своє діло носа не пхай. Наймили тебе гребти, то греби. А як будеш молоти язиком, буде кепсько. Зрозумів?...

На хвилю здрігнув ся човен і зупинив ся. Весла лишили ся в воді, співаючи її, а Гаврило засуятив ся неспокійно на лавці.

— Греби!

Погана лайка затрясла повітрям. Гаврило махнув веслами. Човен немов налякав ся і посунув ся бистро, нервово, з шумом розрізуючи воду.

— Рівнійше!...

Челкаш припідняв ся з керми, не випускаючи весла з рук і ушпидив свої холодні очі в бліде, з дряжачими губами Гаврилове лице. Зігнутий, нахилений вперед, він подавав на ката, готового скочити. Чутти було злбний скрегіт зубів і страшливе кленцанє якимись кісточками.

— Хто тут? — залунав з моря суворий оклик.

— Ну, чорте, греби!... тихше веслами!... убу, як собаку!... Ну, греби-ж!... Раз, два! Ну! Пікни тільки!... Р-розірву!... — сичав Челкаш.

— Богородице... дїво... — шептав Гаврило дряжачи і упадаючи з сил від страху і напруженя.

Човен повернув ся плавно і посунув ся назад до пристані, де збили ся огні дїхтарень у різнобарвну групу; видно було стовбурі маштів.

— Гей, хто рипить? — долетїли слова.

Тепер голос був дальший, як перше. Челкаш успокоїв ся.

— Ти сам, друже, рипиш! — сказав він у напрямі криків, а потім звернув ся до Гаврила, що все ще шептав молитву. — Ну, бра', щастє твоє! Як би ті дияволи були пігнади ся за нами, — конець тобі. Чуєш? Я би тебе відразу... до риб!...

Тепер, коли Челкаш говорив спокійно і навіть добродушно, Гаврило, що все ще тряс ся від страху, почав просити:

— Слухай, пусти ти мене! Христом прошу, пусти! Висади де небудь! Ай-ай-ай! Про-опав я цілком!... Ну, згадай Бога, пусти! Що я тобі? Я не можу того!... Я не бував у таких справах... Перший раз.. Господи! Пропаду я! Як ти, бра', підійшов мене, га? Гріх тобі!... Таж душу загубиш!... Ну, діла-а...

— Які діла? — суворо спитав Челкаш. — Га? Ну, які діла?

Його бавив страх парубка і він тїшив ся і страхом Гаврила і тим, що от який він, Челкаш, грізний чоловік.

— Темні діла, бра!... Пусти, на Бога!... Що я тобі?... га? Любчику...

— Ну, ну, мовчи! Як би ти не був потрібний, то я не брав би тебе. Зрозумів? Ну, мовчи-ж!

— Господи! — ридуючи зітхнув Гаврило.

— Ну, ну!... тели ся коло мене! — перервав Челкаш. Гаврило не міг уже тепер здержати ся і хлипаючи тихо, плакав, шльохав, сугав ся по лавці, але гріб сильно, роздучливо. Човен мчав ся стрілою. На дорозі показали ся знов темні тулуби кораблів і знов човен пропав між ними, увиваючись дзигою в вузких загонах води між їх берегами.

— Гей, ти! чуєш! Як буде хто питати про що, — мовчи, коли хочеш бути живий! Зрозумів?

— Ет!... — зітхнув безнадійно Гаврило в відповідь на суворий приказ і гірко додав: — Доле моя нещаслива!...

— Не рюмсай! — гримнув різко Челкаш.

Гаврило стратив від того викрику всяку здібність думати щобудь і омертвів, огорнений холодним прочутем біди. Він машинально опускав весла в воду, відгинав ся назад, виймав їх, спускав знов і цілий час глядів уперто на свої личаки.

Сонний шум хвиль гудів понуро і був страшний. От пристань... За її гранітовою стіною чути людські голоси, плюскіт води, пісні і тонкі свисти...

— Стій! — шепнув Челкаш. — Кидай весла! Упирай ся руками в стіну! Тихше, чорте!...

Гаврило чіпаючись руками за слизький камінь, повів човен долі стіною. Човен ніс ся без шелесту, посуваючись краєм по нарослій на каміню слизи.

— Стій! Дай весла! дай сюди! А паспорт твій де? в торбині? Дай торбину! Ну, давай скорше. То на те, милий друже, аби ти не смикнув... Тепер не втечеш. Без весел міг би якось утекти, а без паспорта будеш бояти ся. Чекай! А уважай, як пікнеш — на дні моря найду!...

Ухопивши нараз за щось руками, Челкаш підніс ся в повітрі і щез на стіні.

Гаврило здригнув... То стало ся так скоро! Він почував, як із нього спадає, зсувається ся сей проклятий тягар і страх, який він мав при тім вусатім худім злодієви...

Втікати тепер!... І він свobodно зітхнув, оглянувшись навкруги. На ліво від нього стреміло чорне тулубище без маштів, якась величезна, безлюдна і пуста могила... Кожний удар філі в її бок викликував у ній придавлений, гучний відгомін, подібний до важкого зітхання. Праворуч тягнула ся понад водою вохка, камяна стіна, немов холодна, ведитенська змя. По заду видніли теж якісь чорні скелети, а з переду в отворі між стіною і берегом тої могили видно було мовчазне, пусте море, з чорними над ним хмарами. Величезні, важкі, вони сунули ся повільно, виділювали із своєї тьми пострах, готові були роздавити чоловіка своїм тягаром. Усе було холодне, темне, зловіще. Гаврилови стало страшно. Страх сей був більший від страху, навіяного Челкашем. Він обхопив грудь Гаврила тугими обіймами, стиснув його в боязку грудочку і прикував до лавки човна...

А кругом усе мовчало. Ані звука, крім зітхань моря; здавало ся, що та мовчанка вибухне туй-туй чимсь страшним, скажено-гомінким, чимсь таким, що стрясе все море до дна, пірве важкі громади хмар на небі і розкидає по пустині моря всі ті чорні кораблі. Хмари все ще сунули ся по небі повільно і нудно, як перше, та їх впринало з моря щораз більше і можна було думати, дивлячись на небо, що й воно — море, лише розбурхане і розпростерте над другим сонним, спокійним, гладким. Хмари подавали на філі, що ринули на землю в діл кучерявими, синими хребтами і на пропасти, з яких вирвані ті філі вітром і на зародки валів, не покритих іще зеленковатою піною лютої гніву.

Гаврилови видавало ся, немов його роздавляє та понура пишна окраса; він чув, що хоче бачити як найшвидше свого господаря. А як він там лишиться ся?... Час минав повільно, повільнійше, ніж повзли ті хмари по небі... І тишина ставала щораз більше зловіщою... За стіною розляг ся плюскіт, шелест і щось подібне до шепоту. Гаврилови здавало ся, що він заразсінько вмре...

— Гей! Спиш? Тримай!... обережно!... — розляг ся глухий голос Челкаша.

Із стіни спускало ся щось кубічне, важке. Гаврило забрав його в човен. Спустило ся ще одно таке саме. По сьому витягнула ся в поперек стіни довга фігура Челкаша, появили ся звідкись весла, на ноги Гаврила упала його торбинка, а тяжко задиханий Челкаш усїв на кермі.

Гаврило усьміхав ся боязко і радісно, споглядаючи на нього.

— Змучив ся? — спитав він.

— А вже-ж не без того, йолупе! Ану, гребни добре! Тися цілою силою!... Гарно ти, бра', заробив! Половина праці зроблена. Тепер проплисти лише поміж очч чортам, а потім — забирай гроші і махай до своєї Мариськи. Мариська є в тебе? Ге, дитинко?

— Н... нема! — Гаврило напружував ся цілою силою, роблячи грудьми, як міхами і руками, як сталевими пружинами. Вода брєніла під човном, а голуба борозна за кермою була тепер ширша. Гаврило облив ся відразу потом, але не переставав гребти з цілою силою. Переживши двічі сеї ночі такий страх, він тепер бояв ся переживати його в третє і бажав лишень одного: як найскорше покінчити ту прокляту роботу, вийти на землю і втікати від того чоловіка, доки він його в самій річці не вбив або не завів у тюрму. Він постановив не говорити з ним ні про що, не спротивляти ся йому, робити все, що прикаже, а як удасть ся щасливо розв'язати ся з ним, зараз завтра відслужити молебен Миколі Чудотворцеві. З його груди готова була вилляти ся огненна молитва... Та він стримував ся, сопів як паровик і мовчав, кидаючи зпід лоба погляди на Челкаша.

А той сухий, довгий, вигнений вперед, подібний до птаха, що готов кудись летіти, глядів своїми яструблячими очима в тьму наперед човна і рушаючи хижим, горбатим носом, тримав одною рукою цупко ручку керми, а другою торгав свій вус, що потрясав ся від усьмішок, які тільки що викривлювали його тонкі губи. Челкаш був задоволений тим, що йому пощастило ся, надто собою і парубком, так сильно перестрашеним і переверненим ним у невільника. Він смакував наперед широку завтрішню гульню, а тимчасом тішив ся своєю силою і поневоленем того молодого,

здорового парубка. Він глядів, як той напружував ся і йому зробило ся жаль, він захотів підбадьорити його.

— Гей! — підсьміхуючись тихо заговорив він. — А що, добре ти перестрашив ся? га?

— Н...нічого!... — відітхнув Гаврило і кашельнув.

— Ну, тепер ти не дуже налягай на весла. Тепер шабаш. От іще тільки одно місце пройти-б... Віддихни трохи...

Гаврило послухав припинив ся, обтер рукавом сорочки піт із лиця і опустив знов весла в воду.

— Ну, гребти тихше, аби вода не плюскотіла. Мусимо одні ворітці обминути. Тихше, тихше... бо тут, бра', народи серйозні... Як раз із стрільбою жартують, то таку гульку набють на лобі, що й не охнеш.

Човен перекрадав ся тепер на воді майже беззвучно. Лише з весел капали голубі краплі, а коли впадали в море, на тих місцях появляли ся на коротко такі-ж голубі плямки. Ніч робила ся щораз темнійшою і мовчазливішою. Небо не подавало вже тепер на розбурхане море — хмари розплили ся по ньому і покрили його рівним, тяжким покривцем, низько опущеним понад воду, непорушним. А море стало ще спокійнійше, чорнійше, сильнійше пахло теплим, солоним запахом і вже не видавало ся таким широким, як перше.

— Ей, коби дощ унав! — прошепотів Челкаш. — Ми проїхали би так, як за заслоною.

Ліворуч і праворуч човна підняли ся з чорної води якісь будівлі — байдаки, непорушні, понурі і також чорні. На однім із них мигав огонь, хтось ходив із ліхтарнею. Море, лоскочучи їх боки, звучало прохально і глухо, а вони відповідали йому голосним і холодним відгомоном, немов сварили ся, не бажаючи йому в чомусь уступати.

— Кордони!... — ледви чутно шепнув Челкаш.

Від хвилі, коли він казав Гаврилови гребти тихше, Гаврила опанувало знов острє, вижидаюче напруженє. Він подав ся ввесь наперед, у пітьму, йому здавало ся, що він росте, — кости і жили витягали ся в ньому з тупим болем, голова, набита одною гадкою, боліла, шкіра на спині дрожала, а в ноги впихали ся маленькі, острі і холодні

іголки. Очи ложило від напруженого розглядування тьми, з котрої, як здавалося йому, туй-туй встане щось і гаркне на них: „Стій, злодії“!...

Тепер, коли Челкаш шепнув: „кордони!“, Гаврило здригнувся: остра, пекуча думка перейшла по ньому, перейшла і зачіпила туго натягнені нерви, — він хотів крикнути, гукнути людей собі на поміч... Він отворив уже рот і підняв ся трошки на лавці, випняв грудь, втягнув у неї повітря... та нараз, вражений страхом, що вдарив його, як нагайка, закрив очі і впав із лавки.

...Поперед човна, далеко на горизонті підняв ся з чорної води моря велитенський огнисто-голубий меч, підняв ся, розтяв пітьму ночі, сковзнув ся вістрем по хмарах на небі і ляг на грудь моря широкою, голубою смугою. Він ляг, а на смугу його подиску виплили невидані до сеї пори кораблі, чорні, мовчазні, обвішані пишною, нічною мракою. Здавалося, що вони лежали довго на дні моря, затагнені туди могутньою силою бурі, а тепер вийшли звідти на приказ огнистого меча, породженого морем, — вийшли, щоби подивити ся на небо і на все, що поверх води... Їх лаштунки обнимали собою машини і подавали на сильні водорости, що підняли ся з дна разом із тими чорними гігантами, обпутаними їх сіткою. І він знов підняв ся в гору з моря, той дивний голубий меч, підняв ся, блискаючи, розсік знову ніч і ляг у-друге вже в иньшому напрямі. А там, де він ляг, виплили знов із мраки скелети кораблів, невидимих до його появи.

Човен Челкаша зупинив ся і колисав ся на воді, немов дивуючись. Гаврило лежав на дні, закривши лице руками, а Челкаш штуркав його веслом і шипів скажено, хоч тихо:

— Дурню, таж то митовий кружляк... То електрична ліхтарня!... Вставай, бовдуре! Таж то на нас отсе кидають світлом!... Загубиш, чорте, і себе й мене! Ну!...

І вкінці, коли один із ударів острим кінцем весла осів сильніше від иньших на спині Гаврила, він зірвав ся, все боячись іще отворити очі, сів на лавці і захопивши на помацки весла, рушив човен.

— Тихше! бо убю! Ну, тихше!... Дурню, чорт би тебе взяв!... Чого ти настрашив ся? Ну, мацапуро! Ліхтарня і зеркало — тільки й усеґо. Тихше веслами, кислий дідьку!... Нахидляють так зеркало і осьвічують море, аби видіти, чи не пливуть де такі, як ми з тобою. Слідять за контрабандою. Нас не займуть — вони за далеко відплили. Не бій ся, парубче, не займуть. Тепер ми... Челкаш радісно оглянув ся довкола — очевидно вийшли!... Фі-і!... Н-ну, маєш щастє, ти бовдуре дурноватий!...

Гаврило мовчав, гріб і тяжко віддихаючи, глядів зизом туди, де все підносив ся і опадав той огнистий меч. Він ніяк не міг повірити Челкашеви, що се лише ліхтарня з рефлексом. Холодне, голубе сяєво, що розірвало нітьму і наказало морю сьвітити ся срібним полиском, мало в собі щось невнясне і Гаврило попав на ново в гіпнозу тужливого перестрашу. Прочутє обтяжило на ново його груди. Він гріб, як машина і все стулював ся, немов очікуючи удару зверху; в ньому не було вже ніякого бажаня — він був пустий, бездушний. Тривога сеї ночі виглодала вкінці з нього все чоловіче.

А Челкаш знов тішив ся: цілковита вдача!... Його привиклі до потрясень нерви вже успокоїли ся. У нього пристрасно здрігали вуси, а в очах розпалював ся жадний огонь. Він почував себе знаменито, посвистував крізь зуби, втягав глибоко в себе вохке морське повітре, оглядав ся довкола і усьміхав ся добродушно, коли його очи затримували ся на Гаврилови.

Вітер проніс ся і розбудив море, що знов заградо новими філями. Хмари ставали ніби тонші і більше прозорі, але небо все було обложено ними. Та хоч вітер, правда, легенький, свобідно носив ся над морем, хмари стояли непорушно, буцім то думали якусь буденну, наприкрену думку.

— Ну, бра', очухрай ся! вже пора! Виглядаєш, немов із твоєї шкури видавдили весь дух, а самий мішок костей лишив ся! Любчику!.. Вже кінець усему. Гей!...

Гаврилови все таки мило було чути людський голос, хоч то і Челкаш говорив.

— Чую, — сказав він тихо.

— Те-те! Мякушка... Ану, сідай на керму, а я до весел; ти змучив ся, йди!

Гаврило машинально перемінив місце. Коли Челкаш, обмінюючись із ним місцем, поглянув йому в лице і зауважав, що він хитається на дряжачих ногах, йому ще більше стало жаль парубка. Він поплескав його по плечи.

— Ну, ну, не бій ся! Ти заробив за те гарно. Я тебе, бра', нагороджу багато. Чверть паю хочеш дістати, га?

— Мені... нічого не треба. Коби лише на беріг...

Челкаш махнув рукою, плюнув і почав гребти, закидаючи далеко назад весла своїми довгими руками.

Море розбуркало ся. Воно градо маленькими філями: родило їх, прикрашувало перлами піни, зводило до купи і розбивало на дрібні атоми. Піна шипіла, зітхала — і все довкола було заповнене музикальним шумом і плюскотом. Пітьма стала немов яснійшою.

— Ну, скажи мені... — заговорив Челкаш, — прийде ти в село, ожениш ся, зачнеш орати землю, сіяти хліб, жінка народить дітей, поживи не буде ставати; ну, будеш ти ціле своє жите лізти із шкури... Ну і що? Багато в тім смаку?

— Та який смак! — боязко і здригаючи відповів Гаврило, — що тут..

Декуди вітер проривав хмари і з розривів виглядали голубі куснички неба з одною — двома зірками. Відбиті в розігранім морі ті зірки скакали по філях: то щезали, то знов ясніли.

— Держи на право! — сказав Челкаш. — Вже небавки приїдемо. Н-ну!... Скінчили. Важка робота! От видиш як?... Одна ніч — і пів тисячки я хапнув! Га, як то?

— Пів тисячки?! — недовірливо протягнув Гаврило, але зараз же налякав ся і спитав скоро, торкаючи ногою пачки в човні: — А щож то за річ?

— То шовк. Дорога річ. Як би те все продав по ціні, то й тисячку перейде. Ну, я не дорожу ся... Хйба варто?...

— Т-так?... — питаючи протягнув Гаврило.

— Коби то так мені! — зітхнув він, згадавши відразу село, своє вбоге господарство, недостатки, свою матір

і все те далеке, рідне, з-за чого ходив на роботу, з-за чого так мучив ся сеї ночі. В його голові роїли ся тисячі думок про рідне село, розкинене на крутій горі по річку, сховану в лісі берез, верб, рябини, черемшини... Ті спомини навіяли на нього якогось тепла і трохи підбадьорили його. — Ей, добре би... — журливо зітхнув він.

— Т-так!... Я думаю, що ти би зараз по залізниці домів... Вже й полюбили би тебе дівки дома, ще й як!... Яку хочеш, бери! Хату збудував би собі... ну, на хату може грошей за мало...

— То правда... на хату не стало би. В нас дорогий ліс.

— Ну, щож? Старий додав би. Коня, що? маєш?

— Кінь? Є, та дуже старий... чорт.

— Купив би, значить, коня. Красного коня! корову... Вівці... Ріжну птицю... Га?

— Не говори! Як би то так! Ох, Господи! ото пожив би!...

— Так, бра', житечко було би нічого собі... Я також розумію ся на тім. Було колись своє гніздечко... Батько був першим багатирем у селі...

Челкаш гріб поволі. Човен колесав ся на філях, що шалено вдаряли в його береги; він ледви рушав ся по темному морю, а воно грало все жвавійше, моторнійше. Оба чоловіки мріяли, посуваючись по воді і задумливо споглядали довкола себе. Челкаш почав наводити думку Гаврила на село, бажаючи його трошки підбадьорити і успокоїти. З початку він говорив, підсьміхуючись скептично під вусом, але потім реплікуючи бесідникови і згадуючи йому про приємности сільського життя, в яких сам розчарував ся давно, про які забув і лише тепер почав згадувати — він розпалив ся поволі і замість розпитувати парубка про село і сільські справи, незамітно для себе став йому сам оповідати:

— Головне в сільському життю — се, бра', свобода! Ти господар сам для себе. В тебе свій дім — най він копійку стоїть — та все він твій. У тебе своя земля — най буде її жменя — та все вона твоя. Курка в тебе своя, яйце своє, яблуко своє! Ти король на своїй землі!...

І потому порядок... Рано встав — робота... на весну одна, в літі друга, в осени, в змї знов иньша. Куди не підеш, вернеш ся до свого дому. Тепло!... Спокій!... Король! Чи не так? — закінчив одушевлено Челкаш довгий реєстр селянських привилеїв і прав, забувши чомусь згадати про обовязки.

Гаврило глядїв на нього цікаво і також одушевляв ся. Він забув за час розмови, з ким має діло і видїв перед собою такого-ж селянина, як сам, привязаного на віки до землі потом багатьох поколінь, звязаного з нею спогадами з дитинства, що відлучив ся від неї і від жури про неї самовільно, але потерпів за ту віддуку відповідну кару.

— То, братчику рідненький, правда. Гей, яка правда! От диви ся на себе, що ти таки тепер без землі, га? Землі, бра', як матери, не забудеш довго.

Челкаш прочував ся... Він почував той дратуючий огонь у груди, що з'являв ся все, коли його самолюбство — самолюбство паливоди — було заціплене ким будь, а особливо тим, що не мав ціни в його очах.

— Намолов!... — сказав він люто: — Ти може думав, що я все те на правду... Чорта з два!

— От, чудний чоловік!... — знов налякав ся Гаврило. — Або-ж я про тебе говорю? Таж таких, як ти, багато! Га-га! кілька нещасного народу на сьвітї!... Зблуканих...

— Сїдай, незграбо, до весел! — коротко скомандував Челкаш, задержавши чомусь у собі цілу ріку поганої лайки, що тисла ся йому до горла.

Вони на ново поміняли ся місцями, при чім Челкаш перелізаючи до керми через пачки, почув у собі горяче бажанє дати Гаврилови стусана, аби він злетїв у воду, але рівночасно не найшов сили глянути йому в лице.

Коротка розмова затихла, але тепер навіть від мовчанки Гаврила віяло на Челкаша селом... Він згадував минуле, забувши кермувати човном, що повернений филею плив кудись на море. Фялі ніби розуміли, що човен утратив свою ціль, і підкидуючи його щораз висше, грали ся з ним легенько, та палахкотїли під веслами своїм ласкавим голубим огнем. А перед Челкашем зносили ся бистро

образки минувшини, далекої минувшини, відділеної від теперішности цілою стіною із одинацяти літ босяцького життя. Він видів себе дитиною, своє село, свою матір, краснолицю, товсту жінку, з добрими, сірими очима, батька — рудобородого велетня, з суворим лицем; видів себе женихом і видів жінку, чорнооку Аяфісу, з довгою косою, кругленьку, пухку, веселу... і знов себе красунцем, івардиським салдатом; знов батька, вже сивого, прибитого роботою, і матір, поморщену, придавлену до землі; увидів також образ зустрічі його з селом, коли він вернув ся зі служби; видів і те, як гордив ся батько перед цілим селом своїм Грицьком, вусатим, здоровим салдатом, хватським красунцем... Память, той бич нещасних, оживляє навіть каміне минувшини, а деколи в випити отруту підливає краплі меду... і все лиш тому, аби добити чоловіка свідомістю похибок, і наказавши йому полюбити минувшину, лишити надію на будуще.

Челкаш чув себе овіяним погідною, ласкавою струєю рідного повітря, що донесло до його ух і ласкаві слова матери і поважні бесіди правдивого селянина батька, багато забутих звуків і багато соковитого запаху мамин-землі, лише що розмерзлої, лише що з'ораної і лише що покритої смарагдовим шовком озимини... І він чув себе прибитим, упалим, бідолашним і одиноким, вирваним і викиненим раз на все із того порядку життя, в котрім виробила ся отта кров, що пливе в його жилах.

— Ей! а куди-ж ми пливемо? — спитав нараз Гаврило.

Челкаш дрігнув ся і оглянув ся тривожним поглядом хижака.

— А, чорт заніс!... Нічого... Гребн сильнійше... зараз приплинемо.

— Задумав ся? — усміхаючись спитав Гаврило.

Челкаш пильно глянув на нього. Малий прийшов до себе цілком; він був спокійний, веселий, а навіть буцім триюмфував. Він був дуже молодий, ціле жите в його руках. І нічого він не знає. То зле! Чи ж земля утримає його?... Челкашеви стало ще більше досадно, коли в голові

мелькнули йому отсі думки і на запит Гаврила він буркнув вовкувато:

— Я змучив ся... Тай хитає...

— Похитує, то правда... То ми тепер, значить, не попадемо ся з тим? — Гаврило показав ногою пачки.

— Ні... Будь спокійний. От зараз передам і дістану гроші... Так!...

— Пять соток?

— Не менше, мабуть...

— Ото се... гроші! Як би так мені, бідоласі!... Ей, заграв би я пісоньки з ними!...

— По селянству?

— А вже-ж. Я би зараз...

І Гаврило поніс ся на крилах фантазії. Челкаш видавав ся пригнобленим. Вуси в нього обвисли, правий бік, захлюпаний філями, був мокрий, очи запали ся і втратили полиск. Він був страшно бідолашний, нещасливий. Усе хиже в його фігурі щезло під пригнобленою задумою, що визирала навіть із складів його брудної сорочки.

— Але змучив ся я сильно... Змахав ся.

— Зараз приїдемо... Он де...

Челкаш повернув круто човен і поправцював до чогось чорного, що висунуло ся з води.

Ціле небо покрило ся знов хмарами і пілляв ся дощ, дрібний, теплий; він цяпав весело, падаючи на хребти филь.

— Стій! помалійше! — скомандував Челкаш.

Човен ударив носом у тулубище байдака.

— Сплять, чорти, чи що!... — воркнув Челкаш, зачіпаючи гак за якісь шнури, що опадали з країв байдака. Сходи не спущені... Ще й дощ пішов... не міг скорше! Гей ви, губки!... Гей-гей!...

— То Селкаш? — розлягло ся зверха ласкаве мурликанє.

— Ну, спускай сходи!

— Калімера, Селкаш!

— Спускай сходи, дідьку вуджений! — заревів Челкаш.

— О, сердитий прийшов сегодня... Єлоу!

— Лізь, Гаврило! — обернув ся Челкаш до товариша.

За хвилю вони були на палубі, де три темні бородаті фігури, балакаючи оживлено одна з одною на чужій, неприємній мові, дивилися в човен Челкаша. Четверта, загорнена в довгу хламиду, підійшла до нього і мовчки стиснула йому руку, потім підозрено глигнула на Гаврила.

— Прилагодь на завтра гроші, — сказав коротко їй Челкаш. — А тепер я йду спати. Ходім, Гаврило! Хочеш їсти?

— Спати... — відповів Гаврило і за п'ять хвиль храпів у байдаку, а Челкаш, сидячи побіч нього, примірював на свою ногу чийсь чобіт, і спльовуючи задумано на бік, свистав через зуби злобно і тужливо. Потім він розтягнув ся коло Гаврила і не здоймаючи з ноги обутий чобіт, заложив руки під голову і став уважно дивитися в стелю, рушаючи вусами.

Байдак хвилював легенько на граючій воді, де-не-де поскрипувало жалібним звуком дерево; дощ лляв ся мягенько на палубу, а хвилі хлюпотіли бючи в береги байдака... Все те було тужливе і звучало, як колискова пісня матері, що не має надії на щастя свого сина...

Челкаш, вискаливши зуби, підоймив голову, оглянув ся довкола... і шепнувши щось, ляг знов, розкинувши ноги. Він став подібний до великих ножиць.

III.

Він прокинувся перший, оглянув ся боязко довкола, успокоїв ся і поглянув на Гаврила, що ще спав. Той храпав солодко і усьміхав ся чогось через сон цілим своїм дитинячим, здоровим, обпаленим лицем. Челкаш зітхнув і поліз у гору по вузькій шнурковій драбинці. На дно байдака спозирав олов'яний кусник неба. Був день, але по осінньому скучний і сірий.

По двох годинах Челкаш вернув ся. Лице його було червоне, вуси бутно закручені в гору, на губах сияла добродушно-весела усьмішка. Він був убраний в довгі, міцні чоботи, куртку, шкіряні штани і подавав на стрільця. Цілий його костюм був витертий, але міцний і дуже під-

ходив до нього: робив його фігуру ширшою, укривав худрявість і надавав йому вояцький вид.

— Гей, бичку, вставай!... — штуркнув він ногою Гаврила.

Той підскочив і не пізнавши його зі сну, видивився на нього мутними очима. Челкаш зареготався.

— А диви який!... — засьміявся вкінці Гаврило. — Паном став!

— У нас се скоро. Але й боязливий ти! Га-га! Кілько ти разів збирався вчора вночі вмирати, га? Скажи-но!

— Та, бачиш, я перший раз у такій справі. Кілько то разів можна було загубити душу на ціле життя!

— Ну, а ще раз поїхав би, га?

— Ще? Та знаєш... як то тобі... сказати? Задля якої користі?... от що!

— Ну, а як би так дві перісті?*)

— Двіста рублів? Нічого... Можна би...

— Стій! А як душу загубиш?...

— Та знаєш, може... і не загублю! — усьміхнувся Гаврило. — Не загублю, а зроблюся чоловіком на ціле життя!

Челкаш реготався весело.

— Ну, гаразд! Годі жартувати. Їдьмо на беріг... Збирайся!

— Та мені що? Я готовий...

Сіли знов обидва до човна. Челкаш при кермі, Гаврило при веслах. Над ними небо, сіре, рівно закрите хмарами; з їх човном граєть ся мутно-зелене море і підкидує його на хвилях, на разі дрібних, що весело кидають в нього ясні, солоні краплі. Далеко проти носа човна видніється жовта пасмуга пісковатого берега, а за кермою втікає в віддаль свобідне, жартливе море, покрите ціле перелетними громадами филь, прикрашених уже декуди пишними, білими перлами піни. Так-же в віддали видно багато кораблів, що хитають ся на груди моря, а на ліво — цілий ліс маштів і білі громади міських домів. Звідти

*) Російський сторублевий банкнот має три коліри.

розливається по морі глухий гомін; він гуркотить і разом із плюскотом філь творить гарну, сильну музику... А на те все накинена тонка опона попелястої мраки, що віддаляє предмети один від одного...

— Гей, розгуляється над вечір добре! — кивнув Челкаш головою на море.

— Буря? — спитав Гаврило, розрізуючи сильно філі веслами. Він був мокрий від голови до ніг; його змочили ті краплі, розкидувані вітром по морю.

— Еге!... — потакнув Челкаш.

Гаврило поглянув цікаво на нього...

— Ну, кілько-ж тобі дали? — спитав він вкінці, бачучи, що Челкаш не збирається розпочинати розмову.

— А-от! — сказав Челкаш, показуючи щось Гаврилови, витягнене з кишені.

Гаврило побачив банкноти, які приймили в його очах яркі, радісні відтінки.

— Ей ти! А я думав, що ти брехав мені!... То... кілько?

— Пятьсот сорок! Гарно?

— Гар-рно!... — шепнув Гаврило, проводжуючи ласими очима пятьсот сорок рублів, схованих знов у кишеню. — Гей, гей!... Коби то мені такі гроші!... — і він зітхнув болясно.

— Погуляєм з тобою, парубче! — радісно крикнув Челкаш. — Гей, вицеємо!... Не гадай, я тобі, бра', дам... Сорок дам! га? Вдоволений? Хочеш, зараз дам?

— Коли... не кривдно тобі... щож? Я візьму!

Гаврило трясся ввесь від вичікування і ще від чогось острого, що ссало його груди.

— Ха-ха-ха!... Ах ти, чортова ляльочко! Візьму! Візьми, бра', прошу! Я дуже тебе прошу, візьми! Я не знаю, де мені таку купу грошей подіти! Висвободи ти мене, візьми, на!...

Челкаш наставив Гаврилови кілька банкнотів. Той узяв дрожачою рукою, кинув весла і став ховати їх кудись за пазуху; очи прищурих захланно і сильно втягав у себе повітре, немов пив щось пекуче. Челкаш глядів на нього з іронічною усьмішкою. А Гаврило спіймав знов

уже весла і гріб нервово, сквапно, боязко, спустивши очі в долину. У нього дрожали плечі і уха.

— Але ти ласий!... То не красно... Зрештою щож?... Селянин... — задумливо сказав Челкаш.

— Ба, з грішми чого не можна зробити!... — відмовив Гаврило, спалахнувши нараз увесь пристрастним зворушенням. І він уривчасто, жахливо, немов догонюючи свої думки і в леті хапаючи слова, заговорив про сільське жите з грішми і без гроший. Поважанє, вдоволенє, свобода, радощі!...

Челкаш слухав його уважно, з поважним лицем і з очима навіяними якоюсь думкою. Від часу до часу він усміхався вдоволенням усміхом.

— Приїхали! — перервав вкінці Челкаш Гаврилові слова.

Филя підхопила човен і спритно вбила його в пісок.

— Ну, бра', тепер кінець. Човен треба витягти далше, аби не взяла вода. Прийдуть за ним. А ми з тобою — прощай! Звідси до міста вісім верстов. Ти вернешся назад у місто, га?

На Челкашовім лиці все сияв добродушно-хитрий усміх і весь він мав вид чоловіка, що задумав щось дуже приємне і неочікуване для Гаврила. Заложивши руку в кишеню, він шелестів там банкнотами.

— Ні... я... не піду... Я... — Гаврило задихався і давився чимось. В ньому грала ціла тьма бажань, слів, чуття, що взаємно проковтували себе і палили його, як огнем. Челкаш глянув на нього здивований.

— Що тебе так корчить? — спитав він.

— Ет, то... — Гаврилове лице то червоніло, то блідніло, він м'явся на місці, чи то бажуючи кинутись на Челкаша, чи то розриваний иньшим бажанєм, яке приходило йому трудно сповнити. Челкашеви зробилося маркітно на вид такого парубкового зворушення. Він чекав, як воно вибухне.

Гаврило почав якось дивно сьміятися сьміхом подібним до плачу. Голова його похилилася; вразу його лиця Челкаш не бачив; були видні неспокійні уха, що червоніли, то блідли.

— Ну, до чорта! — махнув рукою Челкаш. — Залюбив ся ти в мині, чи що? Мнеть ся, як дівчина!... Може прикро зі мною розставати ся? Гей, молокососе! Говори, що тобі! А ні, то я йду!...

— Йдеш?! — крикнув голосно Гаврило.

Пісковатий і пустий беріг дрігнув від його крику, а жовті гори піску, буцім сколисали ся. Дрігнув і Челкаш. Нараз зірвав ся Гаврило зі свого місця, кинув ся до ніг Челкаша, обіймив їх своїми руками і притяг до себе. Челкаш захитав ся, гримнув важко на пісок і заскреготавши зубами, махнув сильно в повітря своєю довгою рукою, затисненою в кулак. Але він не вспів ударити Гаврила, затриманий стидливим і благаючим його шепотом:

— Голубе!... Дай ти мені... ті гроші! Дай, на Христа!... Що вони тобі? Лише на одну ніч... одну ніч... А мені на довгі літа потрібні... Дай... молити ся за тебе буду! Вічно... у трьох церквах... за спасене душі твоєї!... Ти їх на вітер... а я би їх у землю... Ах, дай мені їх! Що тобі по них?... Чи вони тобі дорогі? Одна ніч... тай богач! Зроби добре діло! Ти й так пропащий... Тобі не вийти... А я би... ах, дай ти їх мені!

Челкаш наляканий, здивований і озлоблений сидів на піску, подавшись назад і впершись у нього руками; сидів, мовчав і вивалював страшно очи на парубка, що запхав голову між його коліна та шептав, задихуючись, свої просьби. Він відтрусив його вкінці, зірвав ся на ноги, і вложивши руку в кишеню, кинув у Гаврила банкнотами.

— На, собако! Жери!... — крикнув він, дрожачи від зворушення, острого жалю і ненависти до того ласого раба. Кинувши гроші, він почув себе героєм. Юнацтво сьвітило ся в його очах, у цілій фігурі.

— Я сам хотів тобі більше дати. Я розжалобив ся вчора... згадавши село... Подумав: чекай, поможу парубкови. Я чекав, що ти зробиш, чи попросиш, чи ні. А ти... Гей, торбарю! Жебраку!... Чиж можна себе із-за гроший так мучити? Цимбале! Ненажерливі чорти!... Самі себе не тямлять... За лятака себе продаєте, га?...

— Голубе! Нехай Христос спасе тебе! Таж тепер у мене що?... тисячі!... я тепер.. богач!... — вищав Гав-

рило радісно, дрозачи весь і ховаючи гроші за пазуху. — Ах, любчику!... На віки не забуду!... Ніколи! І жінці і дітям прикажу... молити ся!

Челкаш слухав його радісного лементу, глядів на сяюче, змінене надміром жадоби лице і почував, що він — злодій, гуляка, відірваний від усього рідного — ніколи не буде такий ненажерливий, низький, не буде не тямити себе. Ніколи не стане таким!... І та гадка, те почутє, наповнюючи його свідомістю своєї свободи і юнацтва, затримували його коло Гаврила на пустім, морськїм березі.

— Ущасливив ти мене! — кричав Гаврило і схопивши Челкашову руку, тулив її до свого лица. Челкаш мовчав і по вовчому вискалював зуби. Гаврило все виливав ся:

— Та я що думав? Ідемо ми сюди... я гроші... видів... гадаю... спійму його... тебе... веслом р-раз! гроші собі, його в море... тебе буцім то. Хто, мовляв, його дістане? А найдуть, не будуть допитувати ся — як та хто його тее... убив! Не такий він, мовляв, чоловік, щоби з-за нього здійсмати гадас!... Непотрібний він на землі! Кому за ним уймити ся? От видиш що, га?...

— Дай сюди гроші!... — ревнув Челкаш, хапаючи Гаврила за горло.

Гаврило сіпнув ся раз, два... друга Челкашова рука обвила ся гадюкою довкола нього... тріск роздираної сорочки — і Гаврило лежав на піску з глупо вибалушеними очима, лапаючи пальцями рук повітре і махаючи ногами. Челкаш випростований, сухий, хижий, вискаливши злобно зуби, сьміяв ся дрібним, їдким сьміхом, а його вуси дрозжали нервово на вайлуватім, острім виду. Ніколи, за ціле жите не били його так болюче і ніколи не був він такий лютий.

— А що, щасливий ти? — запитав він іронічно Гаврила і обернувшись до нього плечима, відійшов у напрямі до міста. Та ще не зробив двох кроків, як Гаврило зігнув ся по котячому, прикляк на одно коліно і замахнувшись широко в повітря, шпурнув на нього круглим каменем, крикнувши злобно:

— Р-раз!...

Челкаш йойкнув, схопився руками за потилицю, подався наперед, повернувся до Гаврила і впав лицем у пісок. Гаврило завмер позираючи на нього. Він ворухнувся ногою, спробував піднести голову і здригнувшись, витягнувся, як струна. Гаврило кинувся втікати в віддаль, де над мрачним степом звисала мохната чорна хмара і було темно. Филі шемрالی залітаючи на пісок, перемішувалися з ним і знов відпливали. Піна шипіла, а краплі води літали по воздуху.

Люнув дощ. Зразу рідкий, він швидко перейшов у сильний, уливний, що цюрів з неба тонкими струями. Вони силітали цілу сітку з ниток води, сітку, що відразу закрила віддаль степу і віддаль моря. Гаврило щез у ній. Довго не було видно нічого, крім дощу і довгого чоловіка, що лежав у піску над морем. Та нараз зпосеред дощу знов з'явився Гаврило; він летів, як куля; добігши до Челкаша, упав перед ним і став повертати його на землі. Його рука обабрала його в теплу, червону слизь... Він здригнувся і захитався; його лице було божевільне, бліде.

— Бра, встань-но! — шептав він під плюскіт дощу Челкашеви в ухо.

Челкаш очунав і трутив від себе Гаврила, промовивши охрипло:

— Йди... геть!...

— Бра! Прости... то диявол мене... — дрожачи шептав Гаврило і цілував Челкашову руку.

— Іди... Забирайся.. — хрипів той.

— Здійми гріх із душі!... Рідненький! Прости!...

— Про... іди ти!... Іди до дідька! — крикнув нараз Челкаш і сів на піску. Лице в нього було бліде, люте, очі мутні і все жмурилося, немов би йому дуже хотіло спати. — Чого тобі... ще? Зробив... своє діло... і йди! Забирайся! — і він хотів прибитого горем Гаврила трнути ногою, але не зміг і знов був би перевернувся, як би Гаврило не підтримав його, обіймивши за плечі. Лице Челкашове стояло тепер на рівні з лицем Гаврила. Обоє були бліді, збіджені, страшні.

— Тьфу! — плюнув Челкаш у широко отворені очі свого помічника.

Той покірно обтер ся рукавом і прошепотів :

— Роби, що хочеш... Не відповім ні словечком.
Прости ради-Христа!

— Паскуда!... Навіть підлестити ся не вмієш!... — промовив згіржливо Челкаш. Він витяг із-під своєї куртки сорочку і мовчки, закусуючи зуби, почав обв'язувати собі голову. — Гроші взяв? — процідив він через зуби.

— Не брав я їх, бра'! Не треба мені!... біда від них!...

Челкаш засунув руку в кишеню своєї куртки, витягнув пачку банкнотів, один поклав назад у кишеню, а решту кинув Гаврилови.

— Візьми і забирай ся!

— Не возьму, бра'... Не можу! Прости!

— Бер-ри, кажу! — заревів Челкаш, завертаючи страшно очима.

— Прости!... Тоді возьму... — боязко сказав Гаврило і впав у ноги Челкашови на вохкий пісок, поливаний щедро дощем.

— Брешеш, візьмеш, палубо! — з переконанєм сказав Челкаш і піднявши з натугою його голову за волосся, пхнув йому гроші в лице.

— Бери, бери! Чей-же не дармо робив! Бери, не бій ся! Не стидай ся, що мало не вбив чоловіка! За такими людьми, як я, ніхто не буде шукати. Іще спасибі скажуть, як довідають ся. На, бери! Ніхто не довідаєть ся нічого про твоє діло, а нагороди воно не варте. Ну, от!...

Гаврило видів, що Челкаш сьмієть ся і йому стало легше. Він стис сильно гроші в руці.

— Бра'! а простиш мені? Не хочеш, га? — слізно спитав він.

— Рідний!... — відповів Челкаш під його лад, підіймаючись на ноги і похитуючись. — За що? Ні за що! Нині ти мене, завтра я тебе...

— Ех, бра', бра'!... — жалісно зітхнув Гаврило, повертаючи головою.

Челкаш стояв перед ним і дивно усміхав ся, а шмата на його голові, зачервонена потрохи, подабала на турецьку фезку.

Дощ лив, як із відра. Море ревіло глухо, а фплі, тепер уже гнівно і несамовито, били об береги.

Оба чоловіки замовкли.

— Ну, прощай! — насмішливо і холодно сказав Челкаш, пускаючись у дорогу.

Він заточував ся, ноги трясли ся, а голову тримав так чудно, як би бояв ся загубити її.

— Прости, бра'!... — іще раз попросив Гаврило.

— Нічого! — холодно відповів Челкаш, пустившись у дорогу.

Він пішов, хитаючись і піддержуючи долонею лівої руки голову, правою торгав лагідно свій бурий вус.

Гаврило довго глядів у слід за ним, доки не щез у дощи, що все густійше лив ся із хмар у тонких, безко-
нечних струях та ослонював степ непронижливою мракою сталеві барви.

Потім Гаврило здоймив свій мокрий кашкет, перехре-
стив ся, глянув на гроші, затиснені в долоні, зітхнув сво-
бідно і глибоко, сховав їх за пазуху і широкими, твердими
кроками пішов понад беріг у противну сторону від тої,
куди завернув Челкаш.

Море вило, викидало величезні, важкі філі на надбе-
ріжний пісок і розбивало їх на краплі і піну. Дощ сік
густо і воду і землю... вітер ревів... Усе довкола напов-
няло ся витєм, ревом, гуком. Із-за дощу не видно було
ні моря, ні неба.

Незабавки дощ і краплі филь змили червону пляму
на тім місці, де лежав Челкаш, змили сліди Челкаша
і сліди молодого парубка на надберіжнім піску... На пу-
стому березі не лишило ся нічого на спомин маленької
драми, що розіграла ся між двома людьми.

З роспійської мови переклав

Володимир Гнатюк.

